

ΠΟΛΥΤΡΟΠΗ ΑΡΜΟΝΙΑ
ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ΄ ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ 10-5-2021
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: ΟΧΤΩ(8)
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Α. Διδαγμένο κείμενο

A1.

α. Η αντωνυμία ἀμφότερα αναφέρεται στο **μᾶλλον καὶ ἥττον**

β. ὄπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς: Η αντωνυμία ὄπερ αναφέρεται στο **μέσον τε καὶ ἄριστον**

γ. ἐν οἷς ἢ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ψέγεται: Το προθετικό σύνολο ἐν οἷς αναφέρεται στα **πάθη και τις πράξεις**

δ. ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς: Η λέξη ἄμφω αναφέρεται στο **ἐπαινεῖσθαι και το κατορθοῦσθαι**

A2.

Ο Αριστοτέλης έχει προηγουμένως διατυπώσει τη θέση ότι η ηθική αρετή έχει σχέση με τα συναισθήματα(πάθη) και τις πράξεις, στα οποία υπάρχει η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσο. Για το σκοπό αυτό στην αρχή του αποσπάσματος που δίνεται με επαγωγικό και εμπειρικό τρόπο φέρνει παραδείγματα συναισθημάτων (οἶον...) για να αποδείξει ότι στα πάθη υπάρχει έλλειψη, υπερβολή και μέσο.

Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι μπορεί κανείς να αισθανθεί διάφορα συναισθήματα (πάθη), όπως φόβο, θάρρος, οργή, ευσπλαχνία. Με μία επαγωγική γενίκευση καταλήγει στο ότι τα συναισθήματα αυτά μπορεί να είναι ευχάριστα ή δυσάρεστα (ὄλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι) και μπορεί να τα βιώνει κανείς σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό από όσο πρέπει ή χρειάζεται (μᾶλλον καὶ ἥττον) . Όταν τα αισθανόμαστε σε μεγαλύτερο βαθμό (μᾶλλον), τότε φτάνουμε στην υπερβολή, ενώ, αν τα αισθανόμαστε σε μικρότερο βαθμό

(ἥττον), φτάνουμε στην έλλειψη. Αυτή η υπερβολή ή η έλλειψη στο χώρο των συναισθημάτων αξιολογείται αρνητικά και απορρίπτεται ήπια με το σχήμα λιτότητας «οὐκ εὔ». Πρέπει, μάλιστα, να σημειώσουμε ότι μετά τα επιρρήματα «μᾶλλον» και «ἥττον» εννοείται η γενική συγκριτική «τοῦ δέοντος», η οποία προσδίδει δεοντολογικό χαρακτήρα στο κείμενο και καθορίζει τα όρια του μέτρου, της ηθικά ορθής πράξης. Η αρετή είναι εκείνη που μπορεί το μᾶλλον καί ἥττον του δέοντος στο χώρο των συναισθημάτων να το οδηγήσει στο μέσον, ώστε η ποσότητα στον χώρο των συναισθημάτων να μετατραπεί σε ποιότητα ηθική.

Ο Αριστοτέλης προτιμά εδώ να αναφερθεί στα πάθη μέσω παρεμφάτων. Θέλει να τονίσει ότι στην περίπτωση της ηθικής δεν έχει τόσο σημασία το συναίσθημα που αναπτύσσει ο άνθρωπος στην ψυχή του, αλλά η έμπρακτη εκδήλωσή του. Η αρετή και η κακία κρίνονται πάντα στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.

B1.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η κοινωνία είναι αυτή που καθορίζει τι είναι σωστό και τι λάθος, ποια συμπεριφορά πρέπει να ακολουθούμε ως ορθή και ποια όχι, και ότι η κοινωνία είναι αυτή που ψέγει ή επαινεί τα συναισθήματα και τις πράξεις μας. Έτσι, ο χαρακτηρισμός ενός ατόμου ως ενάρετου ή όχι κρίνεται από την παρουσία του μέσα στην κοινωνία, αλλά και από τη στάση που κρατά η κοινωνία απέναντι του.

Ειδικότερα, θεωρεί ότι κάθε κοινωνία έχει κάποια κριτήρια ορθότητας των πράξεων και της συμπεριφοράς των ατόμων. Τα κριτήρια αυτά εντάσσονται μέσα στο πλαίσιο της πόλης-κράτους, γιατί ας μην ξεχνάμε ότι ο αρχαίος Έλληνας λειτουργούσε πάντα ως μέλος του συνόλου και όχι ως άτομο, και ορίζονται από τους γραπτούς νόμους της πόλης - κράτους, από την παράδοση, που επιβάλλει κάποιους άγραφους νόμους, πρότυπα και παραδείγματα προς μίμηση ή προς αποφυγή, και από τον ορθό λόγο, που υποδεικνύει την ενδεδειγμένη συμπεριφορά και μας κατευθύνει προς την ηθικά ορθή πράξη.

Έτσι, για να μπορέσει να διατηρηθεί η μεσότητα στα συναισθήματα, που είναι και το «ἄριστον», πρέπει να τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες παρουσιάζονται από τον φιλόσοφο με πολυσύνδετο σχήμα (τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὐς καὶ οὗ ἕνεκα καὶ ὡς δεῖ) που προσδίδει έμφαση. Συγκεκριμένα, πρόκειται για δεοντολογικούς κανόνες, γι' αυτό και επαναλαμβάνεται συνεχώς ή εννοείται το «δεῖ», που μας κατευθύνουν προς

την ηθικά ορθή πράξη. Η εφαρμογή τους απαιτεί μόχθο και επίπονη προσπάθεια. Αυτοί οι κανόνες είναι:

- α. «ὅτε δεῖ»:** η χρονική στιγμή κατά την οποία πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- β. «ἐφ' οἷς (δεῖ)»:** τα πράγματα, οι συνθήκες σε σχέση με τις οποίες πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- γ. «πρὸς οὓς (δεῖ)»:** οι άνθρωποι σε σχέση με τους οποίους πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- δ. «οὗ ἕνεκα (δεῖ)»:** ο λόγος για τον οποίο πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
- ε. «ὡς δεῖ»:** ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα.

Η εκτενής χρήση του ρήματος «δεῖ» και η εννοούμενη γενική συγκριτική «καί μᾶλλον καί ἤττον (τοῦ δέοντος)» κάνουν φανερό ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά ρυθμίζεται από μια σειρά από «πρέπει», τα οποία αποτελούν κανόνες και περιορισμούς που επιβάλλει η κοινωνία.

Η συμπεριφορά που είναι σύμφωνη με τους παραπάνω κανόνες σχετίζεται με το ἄριστον, με το ορθό (κατορθοῦται) και την αρετή και προκαλεί τον έπαινο των άλλων (ἐπαινεῖται). Σε αντίθετη περίπτωση ο άνθρωπος απομακρύνεται από τη μεσότητα, διαπράττει ηθικό σφάλμα (ἀμαρτάνεται) και η στάση του κατακρίνεται (ψέγεται). Οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινεῖται» υποδηλώνουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της αρετής, η οποία καλλιεργείται ως προορισμός από την πόλη. Οι τύποι αυτοί φανερώνουν ότι ο Αριστοτέλης έδινε πολύ μεγάλη σημασία στην άποψη της κοινής γνώμης ως έκφραση των πολιτών της πόλης, του υψηλότερου τύπου κοινωνίας που μπορεί να πετύχει την ευδαιμονία.

Ο έπαινος και ο ψόγος [: επίκριση, αποδοκιμασία], που αποδίδονται από την κοινωνία στα μέλη της, αποτελούν το χαρακτηριστικότερο δείγμα του πολιτικού χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής. Οι καθιερωμένες αξίες της κοινωνίας αποτελούν ένα αντικειμενικό δεδομένο για τον εκάστοτε πολίτη. Εξισορροπείται έτσι ο προσωπικός-υποκειμενικός χαρακτήρας της ηθικής.

B2.

Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνεται από τον Αριστοτέλη για την αρετή, η αρετή είναι μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα (ἕξις) που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο (προαιρετική). Βρίσκεται στη μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά

κριτήρια (έν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς) και καθορίζεται από τη λογική και μάλιστα τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου (ώρισμένη λόγω και ὡ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν).

Η μετοχή οὔσα, η οποία έχει ως υποκείμενο το ουσιαστικό ἔξις, προσθέτει στον ορισμό της αρετής την ειδοποιό διαφορά της. Η αρετή δεν είναι μία οποιαδήποτε ἔξις, καλή ή κακή. Είναι η ἔξις εκείνη που χαρακτηρίζεται ως μεσότητα, και μάλιστα ως μεσότητα σε σχέση με τον άνθρωπο. Έτσι, η αρετή είναι το μέσο ανάμεσα στην υπερβολή και την ἔλλειψη, το οποίο σχετίζεται με ένα σύνολο μεταβλητών παραγόντων και συνδέεται με τους νόμους, τα κοινωνικά πρότυπα και γενικά τον πολιτικό και κοινωνικό βίο στις ελληνικές πόλεις-κράτη. Κατά συνέπεια, η αριστοτελική ηθική είναι σχετική, εφόσον δεν υπάρχουν απόλυτοι κανόνες προσδιορισμού του ηθικά ορθού. Είναι ευθύνη του κάθε ανθρώπου το αν θα επιλέξει την καλύτερη δυνατή συμπεριφορά σύμφωνα με το δέον, αφού λάβει υπόψη του συγκεκριμένα ποιοτικά κριτήρια.

Υπάρχει, ωστόσο, ο κίνδυνος να θεωρηθεί ότι το κάθε άτομο προσδιορίζει όπως θέλει, αυθαίρετα την αρετή. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, γιατί υπεισέρχεται το κριτήριο του «ὀρθοῦ λόγου», της λογικής, και μάλιστα της λογικής του φρόνιμου ανθρώπου, η οποία διασφαλίζει τη σχετική αντικειμενικότητα στον προσδιορισμό του μέσου και της αρετής. Ο άνθρωπος που διαθέτει φρόνηση αποτελεί συμβολικό ή και ἔνσαρκο ηθικό πρότυπο μέσα στην κοινωνία και με τις τεκμηριωμένες επιλογές του γίνεται ο γνώμονας της ηθικής-πολιτικής αρετής. Το κοινωνικό πρότυπο του φρονίμου είναι ένα σχετικά αντικειμενικό δεδομένο που μετριάζει τον προσωπικό-υποκειμενικό χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής.

Ο Αριστοτέλης φαίνεται να αποδέχεται τη σχετικότητα του ηθικού κώδικα και όχι τον σχετικισμό. Η σχετικότητα του ηθικού κώδικα σημαίνει ότι το περιεχόμενο των ηθικών αρετών εξαρτάται από το περιεχόμενο συγκεκριμένων και αντικειμενικών σταθερών μεταβλητών, όπως είναι ο χρόνος, ο σκοπός, η περίσταση κ.τ.λ. Αντίθετα με τον σχετικισμό του ηθικού κώδικα εννοείται ότι το περιεχόμενο των ηθικών αρετών ορίζεται από το άτομο όπως νομίζει και το συμφέρει κάθε φορά, κυριαρχεί δηλαδή ο υποκειμενισμός.

B3.α.

- Στην τελευταία πράξη του θεατρικού έργου οι πρωταγωνιστές καταχειροκροτήθηκαν.
- Τα κίνητρα της πράξης του θεωρήθηκαν ιδιοτελή.

B3.β.

- α. εξαίρεση
- β. συναίνεση
- γ. αδιάλειπτης

B4.

- α. Άνυτος
- β. Αρχύτα
- γ. Σόλων
- δ. Θεογονία, Πανδώρας
- ε. αλόγιστον /έπιθυμητικόν
- στ. αρμονίας, γνώθι σαυτόν
- ζ. 323, Ξενοκράτης

B5.

α. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, για να διαπιστώσουμε αν η συμπεριφορά ενός ανθρώπου είναι ενάρετη στα συναισθήματα και στις πράξεις, δεν αρκεί μόνο να γνωρίζουμε το είδος του συναισθήματος ή της πράξης, αλλά πρέπει να εξετάσουμε το χρόνο, τις συνθήκες, τον σκοπό και τον τρόπο εκδήλωσης ενός συναισθήματος ή τέλεσης μίας συγκεκριμένης ενέργειας, καθώς και τα πρόσωπα προς τα οποία εκδηλώνεται το συναίσθημα ή τα οποία αφορούν οι πράξεις μας. Αυτό σημαίνει ότι η ίδια συμπεριφορά σε άλλο χρόνο, κάτω από διαφορετικές συνθήκες, όταν αναφέρεται σε άλλους ανθρώπους ή εκδηλώνεται με διαφορετικό τρόπο ή για άλλο σκοπό, μπορεί να είναι ενάρετη, μπορεί όμως και όχι.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της γενναιοδωρίας. Η γενναιοδωρία αποτελεί αρετή όταν ο άνθρωπος προσφέρει με τον σωστό τρόπο, σ' αυτούς που πρέπει, τόσα που πρέπει και τότε που πρέπει και όταν η πράξη του αυτή του δημιουργεί ένα αίσθημα

εσωτερικής πληρότητας και γίνεται γι' αυτόν πηγή εσωτερικής ευχαρίστησης. Αντίθετα, η προσφορά δεν αποτελεί αρετή, αν ο άνθρωπος προσφέρει σε ανθρώπους που δεν πρέπει, από εκεί που δεν πρέπει (π.χ. από πράγματα που δεν του ανήκουν) και όταν προβαίνει σε μία τέτοια συμπεριφορά όχι επειδή θεωρεί ότι πρόκειται για μία πράξη ωραία ή επειδή αντιλαμβάνεται τη σημασία της, αλλά για κάποιον άλλο σκοπό. Επίσης, αυτός που προσφέρει και αισθάνεται λύπη γι' αυτό δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ενάρετος. Στον πραγματικά ηθικό άνθρωπο η ενάρετη πράξη γίνεται πηγή ευχαρίστησης και χαράς. « Αί κατ' ἀρετήν πράξεις εἰσὶ ἡδεΐαι».

β.

Στο πρωτότυπο κείμενο, ο φιλόσοφος φαίνεται να απορρίπτει την υπερβολή και την έλλειψη τόσο στο πεδίο των συναισθημάτων όσο και των πράξεων. Αρχικά, με το σχήμα λιτότητας «οὐκ εὖ» απορρίπτει ήπια την υπερβολή και την έλλειψη, για να γίνει περισσότερο απόλυτος και κατηγορηματικός στη φράση *ἡ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἡ ἔλλειψις.*, λέγοντας ότι ηπιότερη ή εντονότερη συναισθηματική έκφραση οδηγεί σε λάθος και επιφέρει την κοινωνική κατακραυγή και να καταλήξει στο τέλος ότι η μεσότητα βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κακίες, από τις οποίες η μία βρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη στην πλευρά της έλλειψης. Ωστόσο, φαίνεται ότι η υπερβολή και η έλλειψη δεν είναι πάντα απορριπτές. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της γενναιοδωρίας το να φτάνει κανείς στην υπερβολή, προσφέροντας όσα περισσότερα μπορεί εκεί που πρέπει και κρατώντας ελάχιστα για τον εαυτό του, δεν είναι λάθος ούτε κάτι μεμπτό. Ούτε πάλι, όταν κάποιος προσφέρει λίγα επειδή η περιουσία του είναι μικρή, πρέπει να επικρίνεται, εφόσον η γενναιοδωρία δεν βρίσκεται στον μεγάλο αριθμό των διδόμενων πραγμάτων, αλλά στην έξη του ανθρώπου που προσφέρει.

Η αρετή, επομένως, δεν αποτελεί μια αντικειμενική και υποχρεωτική για όλους εκδοχή της μεσότητας αλλά είναι η υποκειμενική και προσωπική αντίληψή της

Γ. Αδίδακτο κείμενο

Γ1. Γνωρίζει λοιπόν ότι και οι δύο αυτοί θα προτιμήσουν εκείνο που προσωπικά τους συμφέρει και ότι δεν θα εξετάσουν τι θα συμφέρει από κοινού τους Έλληνες. Νόμιζε λοιπόν ότι, αν προτιμήσει εσάς, θα επιλέξει φίλους με τον όρο να πράττει τα δίκαια, ενώ, αν προστεθεί σε εκείνους, θα έχει (αυτούς) συνεργούς της επεκτατικής του διάθεσης. Γι' αυτούς τους λόγους και τότε και τώρα προτιμάει εκείνους και όχι εσάς. Γιατί ασφαλώς δεν βλέπει να έχουν αυτοί περισσότερες τριήρεις από ό,τι εσείς·

Γ2. Ο Φίλιππος, σύμφωνα με τον Δημοσθένη, γνώριζε ότι οι πρόγονοι των Αθηναίων κατά τη διάρκεια των Μηδικών πολέμων, ενώ είχαν τη δυνατότητα να εξουσιάσουν τους υπόλοιπους Έλληνες(έξόν αὐτοῖς τῶν λοιπῶν ἄρχειν Ἑλλήνων), αρκεί να υποτάσσονταν στον βασιλιά των Περσών(ὥστ' αὐτούς ὑπακούειν βασιλεῖ), αρνήθηκαν τις προσφορές του Πέρση Βασιλέα (οὐκ ἀνασχομένους τὸν λόγον τοῦτον) και υπέμειναν τις συνέπειες ενός πολέμου μένοντας πιστοί στα ιδανικά και στα πιστεύω τους(τὴν χώραν ἐκλιπεῖν προελομένους καὶ παθεῖν ὀτιοῦν ὑπομείναντας). Αντίθετα, για τους προγόνους των Θηβαίων και των Αργείων, διαπιστώνει ότι οι πρώτοι πολέμησαν στο πλευρό των βαρβάρων, οι δεύτεροι δεν αντιτάχθηκαν σ' αυτούς(τούς δὲ Θηβαίων καὶ Ἀργείων προγόνους τοὺς μὲν συστρατεύσαντας τῷ βαρβάρῳ, τοὺς δ' οὐκ ἐναντιωθέντας) και ότι και οι δύο ενδιαφέρονταν περισσότερο για το προσωπικό τους συμφέρον(ἀμφοτέρους ἰδίᾳ τὸ λυσιτελοῦν ἀγαπήσοντας) και όχι για το κοινό συμφέρον των Ελλήνων (οὐχ ὅ,τι συνοίσει κοινῇ τοῖς Ἕλλησι σκεψομένους). Με την αντίστιξη των ενεργειών Αθηναίων και Ελλήνων, κάνει ξεκάθαρο γιατί ο Φίλιππος δεν επέλεξε τους Αθηναίους για τις άνομες πράξεις του, καθώς τότε θα έπρεπε να κινείται με βάση την ηθική και την δικαιοσύνη(εἰ μὲν ὑμᾶς ἔλοιτο, φίλους ἐπὶ τοῖς δικαίοις αἰρήσεσθαι). Αντίθετα, προσεγγίζοντας τους Θηβαίους και τους Αργείους και γνωρίζοντας το ηθικό τους έλλειμα πίστευε ότι θα τους έχει βοηθούς ώστε να μπορέσει να πραγματοποιήσει τα πλεονεκτικά του σχέδια(εἰ δ' ἐκείνοις προσθεῖτο, συνεργοὺς ἕξειν τῆς αὐτοῦ πλεονεξίας).

Γ3.α.

φωνηεντόληκτο: βασιλεῖ → τοῖς βασιλεῦσι

ὑποσχέσεις → ταῖς ὑποσχέσεσι

αφωνόληκτο: ὁ κήρυξ → τοῖς κήρυξι

Γ3.β.

1. άνασχομένους : άνάσχου
προελομένους : προελοϋ
2. έκλιπεϊν : έκλελοιπέναι

Γ3.γ.

ύπομένοντας, συμφέρει, άφίσταται

Γ3.δ.

ούδεις: επιμεριστική αντωνυμία / ούδένες
ϑ,τι: αναφορική αντωνυμία/ άτινα ή άττα

Γ4.α.

έλθόντος Άλεξάνδρου τοϋ τούτων προγόνου περί τούτων κήρυκος

Γ4.β.

έξόν: η μετοχή έξόν έχει ως υποκείμενο το τελικό απαρέμφατο άρχειν, γιατί προέρχεται από το απρόσωπο ρήμα έξεστι.

είπεϊν: το τελικό απαρέμφατο είπεϊν έχει ως υποκείμενο την ονομαστική οούδεις, που είναι και υποκείμενο του ρήματος δεδύνηται από το οποίο εξαρτάται, γιατί υπάρχει ταυτοπροσωπία .

ούσας: η κατηγορηματική μετοχή έχει ως υποκείμενο το ουσιαστικό τριήρεις, με το οποίο συμφωνεί σε γένος, αριθμό και πτώση (αιτιατική πληθυντικού θηλυκού γένους). Η μετοχή αναφέρεται στο αντικείμενο του ρήματος όρϑ, από το οποίο εξαρτάται.

Γ4.γ.

- α. ώστε αύτούς ύπακούειν βασιλεϊ: Δευτερεύουσα συμπερασματική πρόταση. Λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός που δηλώνει όρο ή προϋπόθεση στο απαρέμφατο άρχειν.
- β. ϑ,τι συνοίσει κοινῆ τοϊς Έλλησι: Δευτερεύουσα πλάγια ερωτηματική μερικής άγνοιας. Λειτουργεί ως αντικείμενο στη μετοχή σκεψομένους.